

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Vezető: Prof. Dr. Fröhlich Ida

ESZMETÖRTÉNETI MŰHELY – KÖZÉPKOR

Vezető: Prof. Dr. Fröhlich Ida

Doktori (PhD) értekezés tézisei

A Szeri Pósa család

Egy alföldi előkelő család története a 14-15. században

Témavezető: Dr. Rác György
Egyetemi docens

Készítette: Szaszko Elek

I.

A Szeri Pósa család története iránt eredendően névadó birtokuk, Szer (ma: Pusztaszer és Ópusztaszer községek) középkori története kapcsán kezdtem érdeklődni. Meglepően tapasztaltam, hogy a települést a középkor jelentős részében birtokló család történetének utoljára Karácsonyi János szentelt egy fejezetet az 1897-ben publikált akadémiai székfoglaló értekezésében. Elsőként tehát Szer múltjának alaposabb megismerésére vitt a család történetének teljességre törekvő feldolgozása felé, idővel azonban mindinkább egyértelműbbé vált, hogy a Pósa család kiválasztása több szempontból is szerencsés választásnak bizonyult és hogy történetük vizsgálata túlmutat a birtoktörténeti eredményeken.

A Szeri Pósa család jelentősége elsősorban nem abban áll, hogy történetesen Szer birtokolták, hanem hogy egyikei voltak a középkori dél-alföldi régió befolyásos családjainak. A Pósa család ugyanis, a családalapító Szeri Pósa felemelkedésének, majd leszármazóinak köszönhetően kiemelkedtek a megyei nemesség soraiból. Tekintélyüknek és birtokvagyonuknak köszönhetően a középkori Magyarország nemesi társadalmának abba a bárók és a vagyonos köznemesek közti átmeneti rétegébe tartoztak, akiket – gyakran várbirtokos jelzővel – előkelőknek nevez a történelemtudomány. E csoport tagjainak helyzete azért is érdekes, mert a bárók mellett ők is részesülhettek a hatalomból, igaz, kisebb mértékben, de akár a további társadalmi emelkedés sem volt elérhetetlen számukra.

A disszertációban ennek az előkelő nemesi családnak a történetét, politikai szerepét és súlyát, valamint az ezzel összefüggő társadalmi háttérrel igyekeztem feltárni az első okleveles említésüktől (1306) egészen a család fiági kihalásáig (1471). Arra próbáltam választ keresni, hogy egyes történeti események és körülmények, illetve a családtagok ezekre adott válaszai és alkalmazott stratégiái, hogyan alakították és befolyásolták a család történetét, hogyan határozták meg a család helyzetét.

II.

A kutatás kiindulópontja a vonatkozó szakirodalom alapos áttekintését követően a teljességre törekvő forrásgyűjtés volt, amelynek során a Pósa család közel 300 oklevelet megőrző családi levéltára mellett átnéztem több dél-alföldi illetékességű családi, illetve egyházi levéltárat, továbbá a birtokaikhoz közel eső hiteleshelyek és megyei hatóságok anyagait. A szakirodalomban eddig felhasználnál jóval szélesebb forrásbázis lehetővé tette, hogy a teljes primer forrásanyagból nyert nagy mennyiségű adatok rendszerezésekor azt az elvet kövessem, hogy a Pósa család történetének bemutatása elsősorban ne a

forrásadottságból adódóan legkönnyebben feltérképezhető, a hosszú éveken, évtizedeken át húzódó birtokperes részletes ismertetésén keresztül, hanem a család tagjainak akár országos, akár megyei szintű politikai szerepvállalásának felvázolásával, illetve az ezzel szorosan összefüggő társadalmi háttér megrajzolásával történjen meg. A célkitűzés teljesítéséhez célszerűnek látszott többféle kutatási és módszertani megközelítés alkalmazása, így a birtokjogi iratok adatait különböző, például genealógiai, archontológiai, vagy prozopográfiai szempontból csoportosítani, illetve lehetőség szerint itineráriumként, a családtagok tartózkodási helyének meghatározásához is felhasználni. Mindezek alkalmazásával lehetővé vált a Pósa-vezető családtagjainak az azonosítása, továbbá életrajzuk összeállítása, amin keresztül a család története bemutatásra került, kidomborítva annak politikai és társadalmi hátterét (tisztségeik, feladataik, familiárisi és udvari tevékenységük, valamint családi kapcsolataik). A célkitűzésnek megfelelően leginkább erre törekedtem, ugyanakkor a birtoktörténet vizsgálata sem maradhatott el. A család Csongrád megyéből származott, történetük során azonban meglévő birtokaikat újabakkal gyarapították több dél-alföldi megyében is (Arad, Krassó és Temes), ami tekintélyük és hatalmuk alapját biztosította, valamint társadalmi helyzetüket is meghatározta. A dolgozatban ezért helyet kapott egy birtokvagyon alakulását bemutató megyénkénti, azon belül pedig településenkénti elrendezésű adattár, ami rövid, összefoglaló regesztákból épül fel.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a disszertáció nem csupán a fent megjelölt célokat kívánja elérni. Maga is eszköz lenne későbbi társadalomtörténeti munkák kidolgozásához. A 20. század elején Karácsonyi János nagyszabású munkásságával megkezdődött a középkori nemzetségek és családok feldolgozása. E dolgozattal magam is szeretnék hozzájárulni e munka szerves folytatásához. Ezzel összhangban az értekezés alapanyagot kíván szolgáltatni az összehasonlító történetírásnak, hogy a későbbiekben átfogó társadalomtörténeti munka is születhessen a középkori várbirtokos előkelő családokról. A korábbi családtörténeti, illetve a középkori megye nemesi társadalmát vizsgáló monográfiák (a teljesség igénye nélkül: Fügedi Erik: *Az Elefánthyak*; Engel Pál: *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében*; Neumann Tibor: *A Korlátköviek*) leginkább a történelmi Magyarország északi vármegyéinek nemesi családjaira koncentráltak. A Szeri Pósa család vizsgálata ebből a szempontból is újdonsággal szolgálhat, hiszen a középkori Magyarország kevésbé adatolt vidékére, a Temesközbe vezeti az olvasót.

III.

Az értekezés nyolc fejezetre tagolódik. Az első a bevezetést, a célkitűzést, a családról szóló szakirodalom összefoglalását, valamint a forrásadottságokat és a kutatási módszer rövid leírását tartalmazza. A második fejezet a család eredetét ismerteti. A Pósa-ak a nagy múltú Bár-Kalán nemzetség Szeri-ágából származtak le, legközelebbi rokonaik az Ellősiek voltak. 1329 őszéig, amikor is nagy valószínűséggel birtokosztályt tettek, közösen bírták a mai Tiszaalpár és Szeged között, a Tisza két partján fekvő Csongrád megyei birtokaikat, köztük Szert is, ahol a nemzetség monostora is állt.

A nemzetségből leszármazó hat család közül egyedül a Pósa-ak emelkedtek ki a tehetősebb megyei nemesek köréből. A harmadik fejezet ennek hátterét mutatja be a családalapító Izsák fia, Szeri Pósa életén (1306 †1352) keresztül. A 14. század elején a családtagok közül később a legnagyobb karriert befutó Pósa a pályafutása kezdetén hasonlóan a legtöbb elszegényedett úri nemzetségből származó középbirtokoshoz, az egyik tartományúr szolgálatába állt, ő feltehetően Kán Lászlóhoz csatlakozott. Innen nagy valószínűséggel annak 1310. évi behódolásakor lépett át Károly oldalára, s bár érdemeit közelebről nem ismerjük, szolgálataiért a király 1325-ben kinevezte a krassói honor élére. A címet, s vele együtt több vár várnagyságát, először 1346-ig töltötte be, majd 1350 és 1352 között másodsorra is. Szeri Pósa egyfajta „bizalmi állást” töltött be. A krassói az ország legjövedelmezőbb honorjainak egyike volt, emellett azonban fontos szerepet játszott mind az ország védelmében, mind az innen kiinduló hadjáratokban. A megye élén tehát csak a király megbízható híve és tapasztalt katonája állhatott. Ispánként ellátta bírói feladatait, kenéztelepítésekkel gyarapította a rábízott honor jövedelmét, és mindemellett hadvezéri tevékenysége is kiemelhető. Ott volt az Ausztria elleni 1328. évi, majd feltehetően az 1330. évi kétes sikerű havasalföldi hadjáratban is. 1339-ben Szerbia ellen vezette bandériumait, 1344-ben pedig az Erdélybe seregei élén érkező Lajos király mellett tartózkodott. Legnagyobb katonai vállalkozásának minden bizonnyal – igaz ekkor már nem ispanként – a Lajos király által személyesen vezetett 1347-48. évi első nápolyi hadjáratban való részvételét tekinthetjük, ahonnan végül 1350-ben tért haza. Szolgálataiért – a honorból származó bevételek mellett – számottevő birtokadományokban is részesült, amivel letette azoknak a több megyére kiterjedő uradalmaknak az alapjait (Arad és Krassó megyékben), amelyeket fiai és utódai tovább gyarapítottak az évek során. Mindez a hivatalviseléssel együtt magával hozta mind a saját, mind a családjának társadalmi emelkedését és tekintélyének növekedését. Megillette a *magister* presztízscím. Betöltött tisztsége számított annyira jelentősnek, hogy kiemelje a megyei köznemesi sorból és

hozzásegítse bekerülését az aula tagjai, a hatalmi elit második garnitúráját alkotó udvari nemesség sorai közé. Jelen volt például a Záh Felicián elleni 1330. évi ítélethozatalánál és még az is lehetséges, hogy a merényletkísérlet idején is Visegrádon tartózkodott. A nemesi társadalmon belül elfoglalt helye, illetve udvari kapcsolatai gyermekei házasságaiban is tükröződnek. Margit nevű leánya révén először a szintén ispáni címet viselő Szántói Pető, majd az Anjou-kor egyik legbefolyásosabb családjával, a Lackfiakkal került rokonságba.

A negyedik fejezet Pósa fiainak tevékenységéről szól. Az öt gyermek pályafutását még apjuk egyengette, aminek köszönhetően már Károly idejében bejáratosak lettek a királyi udvarba. Az oklevelekben mindegyiküket *magister*nek címezték, de később, Lajos uralma idején nevük mellett már feltűnik az Anjou-korban meghonosodó, az aula tagjait megillető és az ottani hierarchiában a legmagasabban álló lovagi (*aule miles*) cím is. Mindez azt jelentette, hogy a fivéreket számon tartották Lajos udvarában, amit jól példáz János (1326 †1350) esete, aki a második tisztségviselő tagja lett a családnak. Az uralkodó Krassó élére nevezte ki (1349-1350), miként két testvére, László (1326 †1363) és István (1338 †1382) is betöltötték ezt a hivatalt 1351 és 1353 között. Eközben Balázs (1338 †1368) Lajos király testvére, István herceg szolgálatába állt, így nyerve el az aradi ispáni címet (1351), egyedül Miklós (1338 †1372) nevű fiának tisztségviseléséről nincsenek adataink. A fivérek pályafutásának e szakasza nemcsak ebben, hanem katonai tevékenységükben is hasonlított apjukéra. Pósa fia, János például részt vett a második nápolyi hadjáratban (1350), amely során új birtokadományt érdemelt/eszközölt ki.

A család történetében Szeri Pósa halála (1352) hozott fordulatot. Lajos király uralmának hátralévő 30 évében a család egyetlen tagja sem töltött be méltóságot, kivételt István 1362. évi miháldi várnagysága jelent. Ugyanakkor Pósa fiainak az 1360-70-es évek balkáni háborúiban való tevékeny katonai szerepvállalása (1359: Szerbia, 1365: Bulgária, 1368 és 1375: Havasalföld), illetve az ezekhez köthető újabb birtokadományok (1360: Gyelid, 1364: Gyiróltháza, 1360-as évek: Szentpál, mindhárom Arad megye) elegendőnek bizonyultak a korábban elért tekintélyük és hatalmuk biztosítására. Tekintélyüket az is jelzi, hogy az udvarból alkalmanként őket bízták meg bizonyos eljárások végrehajtására, míg a helyi nemesség körében való megbecsültségükre – a családnál vállalt familiárisi szolgálaton túl – László fia, János (1364 †1374) Krassó megye részére 1370-ben tartott bírói (nádori) közgyűlésén való esküdt ülnöki megbízását lehet példaként felhozni. Ami a család birtokait illeti, a gyarapodó és több megyére kiterjedő birtokvagyonon a fivérek nem tettek osztályt, hanem mintegy illetékességi és eljárási hatókörökre osztották fel azokat egymás között. A

Krassó megyei birtokok László és Balázs, míg az Arad megyeiek Istvánra igazgatása alá kerültek, a csongrádi részek pedig Miklósról voltak bízva.

Az ötödik fejezet Szeri Pósa unokáinak és dédunokáinak a meglehetősen mozgalmas életútját követi végig. A Pósa-utódok helyzetét alapvetően határozta meg, hogy a Lajos halála utáni években hiába volt jelentős a család birtokvagyonára, országos tisztségek és váruradalmak híján nem sikerült bekerülniük a politikai élet közvetlen alakítóinak körébe. Mindemellett, 1382-től Mária királynő oldalára állva István két fia, Miklós (1374 †1385) és István (1374 †1391/92) rövid ideig a Trencsén megyei nyitrai és sztreccsényi ispáni címeket (1384) tölthette be. Zsigmond trónra kerülése után pedig István csongrádi ispán lett (1391), míg testvére, Péter (1382 †1423) az 1387-1403 közötti időszakban többször volt kimutatható az uralkodó környezetében (1395, 1396, 1399). A család tehát élvezte Zsigmond bizalmát, amit a fentiekben túl egy újabb birtokadomány is bizonyít (1398: Ménesi, Arad megye), s bár báróvá nem sikerült válniuk, birtokvagyonuk és udvari kapcsolataik révén továbbra is a hatalmi elit második vonalához tartoztak.

Az 1403. évi Zsigmond ellenes lázadás során a Pósa-utódok részéről Péter a király hűségén maradt, unokaöccse, István fia, (ifjabb) György (1394 †1431) azonban a lázadók oldalán tűnik fel. Tettéért a trónkövetelő Nápolyi László Szeged várát és tartozékait adományozta számára, ami azonban soha nem realizálódott. 1405 körül viszont megszerezték a Temes megyei Hódost és hatalmas uradalmát, amivel megszilárdították helyüket a várbirtokos előkelők között. Erre a családtagok neve előtt az oklevelekben megjelenő vitézlő (*egregius*) tiszteleti cím is utal, bár az új adomány nem minősült várnak, hiszen Hódos csak *castellum* volt. Társadalmi helyzetüket alighanem az a körülmény határozta meg, hogy Zsigmond uralmának hátralévő részében a családtagok a korszak legjelentősebb főúrait szolgálták; először Ozorai Pipót (1404 és 1412 között), majd a szerb despotát, Lazarevics Istvánt (1412 és 1427 között), végül pedig a Tallóciakat (1428 és 1439 között). A disszertáció részletesen elemzi a családtagok helyzetét, illetve katonai és politikai tevékenységét a Zsigmond-kor második felében. Dominusaik oldalán a család ekkori feje, Péter, de testvére György is (1385 †1423/24), többször tűnik fel az ország déli részén, a Bosznia, vagy a törökök ellen vezetett hadjáratokban (1407, 1409, 1413, 1423), de a cseh huszitákkal vívott harcokban is megfordultak (1420-21, 1422). Péter jelen volt az 1412-ben Lublóban aláírt lengyel-magyar béke megkötésekor, és 1416-ban egyike volt azoknak, akik a Maróti János és három másik főúr váltságdíjának fedezetére kivetett adó behajtását az ország délkeleti megyéiben beszedte. A fejezetben Péter és György másik unokaöccse, Miklós fia, Gábor (1389 †1440) pályafutása is nyomon követhető, aki előbb Torontál megye ispánjaként (1420-

21) tűnik fel, majd nagybátyjai halálát követően a család feje lett. 1428 körül a Tallóciak szolgálatába állt. E kapcsolatrendszer jelentősége abban áll, hogy ismeretségbe került a 15. század második felében meghatározó szerepet játszó személyekkel és családokkal, például a fiatal Hunyadi Jánossal, a Szilágyiakkal, vagy épp a Guti Országokkal, illetve a Gersei Petőkkel. Utóbbiakkal rokoni kapcsolatba is került, miután három lányát (Erzsébet, Katalin és Ágota) e családok egy-egy tagjához adta feleségül. Albert király halála után Gábor az Ulászlót támogató erők oldalán tűnik fel (például 1440-ben jelen volt Ulászló királlyá választásán), de nem sokkal a koronázását követően kirobbanó harcokban életét vesztette.

A hatodik fejezet a Pósa család utolsó fiági tagjainak, Gábor fia, Jánosnak (1414 †1448) és különösen ifjabb György fia, Istvánnak (1428 †1471) a tevékenységét követi nyomon. Mindketten részt vettek Ulászló hatalmának konszolidálásában. A későbbiekben Jánosról keveset hallunk, halálát esetleg a rigómezei csatához köthetjük. István a 15. század közepének zavaros időszakában az erdélyi vajda, Újlaki Miklós kíséretéhez csatlakozott, annak egyik vezető familiárisa lehetett: 1444-45 között aradi, 1445-ben csongrádi (al)ispán és szegedi várnagy, 1454-ben Nándorfehérvár várnagya volt. Az 1450-es években ura politikai állásfoglalása következtében V. László híve lett. 1457-ben ismét csongrádi ispán, és aktív résztvevője volt a Hunyadi-párt elleni küzdelemben, amint arról utóbbiak 1458. évi kegyelemlevele tanúskodik. Mátyás trónra kerülésekor hűségesküt fogadott az új királynak, kegyelmet kapott és birtokait is megtarthatta, de az országos politikában már nem vett részt. Ettől kezdve tevékenysége inkább szűkebb pátriájához köthető. Gazdálkodott, pereskedett és 1464-ben Jan Giskra aradi alispánja lett. 1471. évi halálával a család fiágon kihalt. Külön alfejezet mutatja be a leányági rokonok, különösen a Guti Ország és a Gersei Pető családok fellépését a Pósa család birtokainak megszerzéséért.

A hetedik fejezet a családtörténethez kapcsolódó kultúrtörténeti eredményt taglal, a család jobbra forduló, holdsarlóból (esetleg koronából) emelkedő oroszlánt ábrázoló pecsétképeinek rekonstrukcióját. Mindezzel egyrészt a biztosan ismert középkori családi címereink számát bővíthetjük, köszönhetően annak, hogy forrásokkal sikerült igazolni Csoma József a Szeri Pósa család címerére vonatkozó korábbi közlését, az eredmény pedig – meglehetősen óvatossággal – akár felhasználható a Bár-Kalán nemzetség szakirodalomból is ismert oroszlános címerképeinek igazolhatóságára. A dolgozat fő részét a már említett birtokokra és jogigényekre vonatkozó adattár zárja. A mellékletben a Pósa családhoz köthető nyolc pecsét képe, illetve a család fiági leszármazását ismertető tábla kapott helyet.

IV.

1. Könyvrecenzió a *Documenta ad historiam familiae Bathori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393-1540.* (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 67.) szerk.: C. Tóth Norbert. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága. Nyíregyháza. 2011. című családi oklevéltár publikációról. Turul 84 (2011) 105–107.

2. Adalékok Krassó megye történetéhez. Krassó megye archontológiája (1319–1439). Turul 86 (2013) 60–65.

3. A Szeri Pósa fiak címerhasználatára. Megjegyzések a Bár-Kalán nemzetség címeréről. (sajtó alatt – Turul 86 (2013) 4. szám)

Előadások:

2012. április 26: előadás a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság ülésén (az előadás címe: A Szeri Pósa fiak – Egy előkelő köznemesi család szerepe az országos és megyei közéletben a 14-15. században)

2012. június 30: előadás Ópusztaszeren a VI. Íjásztalálkozó – Nyílzápor 2012 rendezvényen (az előadás címe: A Szeri Pósa fiak – Ópusztaszer birtokosai a 14-15. században)